

Çağdaş Uyğur Tiyatro Yazarlarından Memtili Zunun

DOÇ. DR. NEŞE ERENOĞLU*

Öz

Çağdaş Uyğur tiyatrosu Milliyetçi Çin yönetiminin yıkılması, Çin Komünist Partisi'nin başa gelmesi, yönetim değişikliğinin ardından yaşanan Yüz Çiçek Hareketi, açılma politikası gibi pek çok sosyal ve siyasi olaydan etkilenmiştir. Bu olaylara bağlı olarak tiyatronun gelişimi kimi zaman duraklama dönemine girmiş, kimi zaman hız kazanmıştır.

1939 yılında dünyaya gelen Memtili Zunun, Milliyetçi Çin yönetimi, Çin Komünist Partisi yönetimi, Kültür Devrimi gibi pek çok tarihî döneme tanıklık etmiştir. Yazar, tanık olduğu bu olayları eserlerinde işlemiş, farklı dönemlere ait siyasi ayrılıkları ve bunların toplumdaki yansımalarını gerçekçi biçimde ele almıştır. Şiir ve düzyazı türünde eserler veren Zunun, 1950'li yıllardan itibaren tiyatro sahasına yönelmiş, kendini bu alanda geliştirerek pek çok oyun kaleme almıştır.

Anahtar sözcükler: Uyğur, Memtili Zunun, edebiyat, tiyatro, oyun

Memtili Zunun from Contemporary Uyghur Theater Writers

Abstract

Contemporary Uyghur theatre has been affected by many social and political events such as the collapse of the Nationalist Chinese government, the coming to power of the Chinese Communist Party, the Hundred Flowers Movement following the change of government and the opening-up policy. Depending on these events, the development of theatre has sometimes entered a period of stagnation and sometimes gained momentum.

Born in 1939, Memtili Zunun has witnessed many historical periods such as Nationalist Chinese rule, Chinese Communist Party rule, and the Cultural Revolution. He depicted these events he witnessed in his plays and realistically dealt with the political differences of different periods and their reflections on society. Zunun, who worked in poetry and prose, turned to theater since the 1950s, developed himself in this field and wrote many plays.

Keywords: Uyghur, Memtili Zunun, literature, theater, play

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, nese80nese@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0807-4592>.

Gönderilme Tarihi: 9 Mart 2025

Kabul Tarihi: 14 Nisan 2025

GİRİŞ

Çağdaş Uygur tiyatrosu, diğer edebî türler gibi siyasi ve sosyal olaylardan etkilenmiştir. Ceditçilik, Nisan Değişimi, Milliyetçi Çin yönetiminin yıkılarak Çin Komünist Partisi'nin 1949'da yönetimi devralması, Yüz Çiçek Hareketi, 1966-1976 yıllarındaki Kültür Devrimi, devrimin ardından uygulanan açılma politikası çağdaş Uygur tiyatrosunun şekillenmesinde rol oynamıştır.

Doğu Türkistan'da *Sanayinepise* "Sanâyi-i Nefîse"nin kurulmasıyla tiyatro faaliyetleri hız kazanmıştır. Abdupettar Veliyef, Yarmuhemmet Ezmidî, Abdugül Ezmidî, Yüsüp Ependî, Nizamidin Töre, Elahanım, Nurahanım gibi isimler 1932 yılında Mömin Ependî başkanlığında *Sanayinepise* "Sanâyi-i Nefîse" adlı bir sanatçı kadrosu oluşturmuştur. Bu dönemde tiyatro halkın bilinçlenmesinde önemli bir araç olarak görülmüş, bu sebeple *Sanayinepise* "Sanâyi-i Nefîse" kadrosu faaliyet alanını yalnızca dans, şarkı gibi etkinliklerle sınırlandırmayıp tiyatro oyunları da sahneye koymuştur (Elçin, 2012, s. 30-31).

1949'dan sonraki Uygur tiyatrosu şekillenirken önceki yıllarda yazılan *Qanlıq Dağ* "Kanlı Leke", *Zulumğa Zaval* "Zulüm Yok Olsun", *Ğunçem* "Goncam", *Gülnisa* "Gülnisa", *Şanlıq Ğelibe* "Şanlı Zafer" gibi oyunlar oynanmaya devam etmiştir. Sonraları Komünist dönemdeki Uygur tiyatrosunun ilk ürünleri meydana gelmeye başlamıştır (Sultan ve Abdurehim, 2002, s. 295; Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 809).

Kültür Devrimi, diğer edebî türlerde olduğu gibi tiyatro sahası için de sıkıntılı süreçleri beraberinde getirmiştir (Sultan ve Abdurehim, 2002, s. 297; Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 812). 1970'li yılların sonlarından 1990'lı yılların başlarına kadarki zaman diliminde Uygur tiyatrosunda çok sayıda eser kaleme alınmıştır (Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 812). Bu yıllarda Zunun Kadiri, Seypidin Ezizi, Eli Eziz, Emet Ömer gibi yazarlar önceki eserlerini gözden geçirerek tekrar yayımlamanın yanı sıra yeni tiyatro eserleri de kaleme almışlardır. Bu dönemde Tursun Yunus, Tursuncan Letip gibi yeni tiyatro yazarları eserleriyle yeni dönemdeki Uygur tiyatrosunun gelişimine hizmet etmişlerdir (Sultan ve Abdurehim, 2002, s. 297-298; Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 812-813). Memtili Zunun da bu dönemde çağdaş Uygur tiyatrosuna hizmet eden yazarlardandır.

1. MEMTİLİ ZUNUN'UN HAYATI VE EDEBÎ FAALİYETLERİ

Küçük bir tüccar ailenin çocuğu olan Memtili Zunun, Kaşgar'ın Sakiye Mahallesi'nde 1939 yılında doğmuştur. 1952 yılında ilköğrenimini, 1955 yılında ortaöğrenimini tamamlamış olan Zunun, 1958 yılında Şıncan Enstitüsünün Dil ve Edebiyat Fakültesinden mezun olmuştur (Elçin, 2012, s. 145). Mezuniyetin ardından 1978 yılına kadar Urumçi On Dört Numaralı Ortaokulda, ardından da Kaşgar Yenişehir Bir Numaralı Ortaokulda edebiyat öğretmeni olarak çalışmıştır (İsmayıl ve İslam, 1993, s. 359; Elçin, 2012, s. 145; Abdulvahit Kaşgarlı, 2017, s. 209). 1956 yılında Şıncan Enstitüsüne kabul edildiği dönemlerde yabancı yazarların eserleriyle tanışmış ve yeni kuramları öğrenmiştir (Cami, 2001, s. 302).

İlkokulda okuduğu dönemlerde şiirler yazmaya başlayan Zunun'un ilk yayımlanan şiiri *Doxtur Qiz* "Doktor Kız" adını taşımaktadır. Bu şiir, Şıncan Edebiyatı ve Sanatı Dergisi'nde (şimdiki

adı Tarım) 1955 yılında okuyucuyla buluşmuştur (İsmayil ve İslam, 1993, s. 360; Cami, 2001, s. 302). Zunun'un bu şiirinden dizeler şöyledir (İsmayil ve İslam, 1993, s. 360-361):

<i>Asta méñip, siliq bésip,</i>	Yavaş ve nezaketli yürüyerek,
<i>Kirdi doxtur-dilreba.</i>	Girdi Doktor Dilreba.
<i>Méhribanlar ülgisidek</i>	Sevecenlik timsali gibi
<i>Misli ğemxor dilreba.</i>	Oldukça ilgili Dilreba.
<i>Yaşta kiçik, işta çaqqan,</i>	Yaşı küçük, işte atik,
<i>Şepqitide öz anam.</i>	Şefkatiyle kendi annem.
<i>Levliri pişqan anardek,</i>	Dudakları olgun nar gibi,
<i>Sözliri şerbet qiyam.</i>	Sözleri baldan şerbet
<i>Levzidin tökken qiyam</i>	Dudaklarından dökülen şerbet
<i>Berdi yürekke zoq, aram.</i>	Verdi yüreğe huzur, ferahlık.
<i>Méhridin tapti şipaliq</i>	Şefkatinden buldu şifa
<i>Canni qaqqatqan yaram.</i>	Bedeni sızlatan yaram.

Zunun'un kaleminden dökülen bu dizeler okuyucular arasında yankı uyandırmıştır. Bu şiirin ardından hız kesmeden yazmaya devam eden Zunun'un şiirleri gazete ve dergilerde yayımlanmaya devam etmiştir. *Qelbim Séni Küyleydu* "Kalbim Seni Över", *Éytqina Qeşqer* "Söylesene Kaşgar", *Bağven Qiz* "Bahçıvan Kız", *Candin Eziz* "Candan Aziz", *Küyçi Balsañ* "Şarkıcı Olsan" gibi şiirleri de *Doxtur Qiz* "Doktor Kız" gibi ses getirmiştir. Zunun, şiirlerinde vatan için ömür boyu sadakatle çalışacağını bildirerek vatan sevgisini açıkça göstermekte, *Küyçi Balsañ* "Şarkıcı Olsan" adlı şiirinde ise şiiri, vatan için silah olarak kullandığını şu dizelerle anlatmaktadır (İsmayil ve İslam, 1993, s. 361-362):

<i>Tentek qozam!- dédiñ siylap béşimni,-</i>	Yaramaz kuzum, dedin sıvazlayıp başımı,
<i>Küyçi balsañ el tiliğa yéqin bol.</i>	Şarkıcı isen halk diline yakın ol.
<i>Her quruñdin yansun éliñ arzusi,</i>	Her satırından yankılansın vatanın arzusu,
<i>Elniñ yürek-tomurida éqin bol.</i>	Vatanın yüreğinde ve damarlarında süzül.

Zunun'un *Bağven Qiz* "Bahçıvan Kız", *Bahar Veslige Yetkende* "Bahar Vuslatına Ulaştığında", *Bille Men* "Birlikteyim", *Candin Eziz* "Candan Aziz", *Éçildi Gül Bolup Bextim* "Açıldı Gül Olup Bahtım", *Éytqina Qeşqer* "Söylesene Kaşgar", *Küyçi Balsañ* "Şarkıcı Olsan", *Qelbim Séni Küyleydu* "Kalbim Seni Över", *Quçaqla, U Seniñ Dadañ* "Sarıl, O Senin Baban", *Ustazğa* "Üstada", *Visal Sehiri* "Vuslat Sabahı", *Yaşnidi Nurluq Veten* "Gelişti Nurlu Vatan" gibi şiirleri çeşitli dergilerde yayımlanmıştır (İsmayil ve İslam, 1993: s. 360-363; İnayet, 1998, s. 195; Sultan ve Abdurehim, 2002, s. 301). Şiirlerinin bir kısmı *Arzu Bostani* "Arzu Bahçesi" (1989), *Yapraqtiki Neqışler* "Yapraktaki Desenler" (1989), *Mukapatlanğan Şéirlardin Tallanma* "Ödüüllü Şiirlerden Seçmeler" (1993) adlı antolojilerde yerini almıştır (Abdolvahit Kaşgarlı, 2017, s. 210). Zunun'un edebiyat ödülü almış şiirleri de bulunmaktadır (Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 826).

Kültür Devrimi'nde de şiir yazmaya devam eden Zunun, bu dönemde *Belbağ* "Kemer", *Bilseñ* "Bilsen", *Böşük* "Beşik", *Éhtiram* "Saygı", *Méni Küt* "Beni Bekle", *Merdlikke Visal Aşna* "Mertliğe Vuslat Dost", *Qeni Sen Rena* "Neredesin Rana", *Şemşer* "Kılıç" gibi şiirlerini kaleme almıştır. *Bilseñ* "Bilsen" adlı şiirinden dolayı dört parmağı ezilerek cezaya çarptırılmıştır. Buna rağmen Zunun, yine

savunduğu görüşlerini dile getirmeyi sürdürmüş ve Şemşer “Kılıç” başlıklı şiirini yazmıştır (İsmayil ve İslam, 1993, s. 362).

1950’li yılların sonlarından itibaren Memtili Zunun şarkı sözü yazmaya başlamıştır. *Apaq Qizim* “Apak Kızım”, *Ayniñ Balisi Deymu* “Ayn Çocuğu mu Diyeyim”, *Badam Doppa* “Badem Doppa”, *Exlaq Adem Zinniti* “Ahlak İnsan Süsü”, *Éyt Naxşañni Dehqanlar* “Söyleyin Şarkınızı Çiftçiler”, *Güzel Arzu* “Güzel Arzu”, *Karvan Naxşisi* “Kervan Şarkısı”, *Qizil Ğunçem Bolup Qal* “Kızıl Goncam Olup Kal” gibi şarkı sözleri vardır. Zunun, Kaşgar Sanat Ekibi’ne girdikten sonra eserlerinin konusu genişlemiştir. Bu eserlerin çoğu Şincan Halk radyosu, Şincan televizyonu ve Merkezi Halk radyosunda kendine yer bulmuştur (İsmayil ve İslam, 1993, s. 364-365).

Memtili Zunun hikâye türünde de eserler vermiştir. *Başliqmikin Desem* “Başkan mıdır ki Desem”, *Bir Sevet Encür* “Bir Sepet İncir”, *İki Oquğuçum* “İki Öğrencim”, *Men Ölgén Küni* “Ben Öldüğüm Gün”, *Munapiqniñ Ölümi* “Münafığın Ölümü”, *Pezilet* “Fazilet”, *Qoş Mesçit* “Çift Mescit”, *Söyğü Xetliri* “Sevgi Mektupları”, *Uçraşqanda* “Karşılaşınca” gibi hikâyeleri bulunmaktadır (İsmayil ve İslam, 1993, s. 368; Sartekin, 2006a, s. 11).

Üç Yaş “Üç Genç”, *Gül Méhri* “Çiçek Sevgisi”, *Séyit Noçi* “Seyit Noçi”, *Quçaqla, U Sériñ Dadañ* “Sarıl, O Senin Baban”, *Karvan Naxşisi* “Kervan Şarkısı”, *Güzel Arzu* “Güzel Arzu”, *Badam Doppa* “Badem Doppa” gibi otuz kadar eseri Çinceye tercüme edilmiştir. Eserleri memleketin pek çok yerindeki gazete ve dergilerde yayımlanmıştır (İsmayil ve İslam, 1993, s. 360).

Memtili Zunun, pek çok oyun kaleme almıştır. *Bay Boluş Yolluq* “Zengin Olmak Yasal”, *Cenubtiki Ceñ Marşı* “Güneydeki Savaş Marşı”, *Ezize* “Azize”, *Hesnikam Aççıq, Amuti Tatliqmu* “Hasan Ağabey Acı, Armudu Tatlı mı”, *Héytgah Tumanliri* “Heytgah Dumanları”, *Hicran* “Hicran”, *Kéçikken Toy* “Geciken Düğün”, *Kömülmes İzlar* “Gömülmez İzler”, *Kün Tuğdi* “Güneş Doğdu”, *Meslihet Çéyi* “Maslahat Çayı”¹, *Muqam Ustazi* “Makam Ustası”, *Yette Qizlirim* “Yedi Kızlarım” gibi oyunları vardır (İsmayil ve İslam, 1993, s. 366; Sultan ve Abdurehim, 2002, s. 301-302).

Destan türünde de eserler vermiş olan Zunun’un *Séyit Noçi* “Seyit Noçi”, *Gül Méhri* “Çiçek Sevgisi” adlı destanları bulunmaktadır (İsmayil ve İslam, 1993, s. 360).

Quçaqla, U Sériñ Dadañ “Sarıl, O Senin Baban” adlı şiiri Doğu Türkistan’da birincilik ödülü, azınlık milletlerin edebiyat eserleri arasında ise münevver eser ödülü almıştır. *Gül Méhri* “Çiçek Sevgisi” adlı destanı da Doğu Türkistan’da ikincilik ödülüne layık görülmüştür (İsmayil ve İslam, 1993, s. 360).

1980 yılından sonra Kaşgar Şarkı ve Dans Ekibi’nde, 1991 yılından sonra Uygur Özerk Bölgesi Opera Ekibi’nde mesleki yazarlık yapmıştır (Sultan ve Abdurehim 2002, s. 301; Sultan ve Abdurehim 2006, s. 825). Azınlık Millet Yazarları İlmî Cemiyeti’nin ve Çin Yazarlar Cemiyeti’nin üyesidir (İsmayil ve İslam, 1993, s. 359).

Kitapları

- *Aça-Siñil* “Abla ile Kız Kardeş”: Zunun’un hikâyelerinin toplandığı kitaptır (İsmayil ve İslam, 1993, s. 359; Cami, 2001, s. 302).

¹ Düğün öncesinde erkek tarafı ile kız tarafı arasında düğünün nasıl olacağına dair yapılan görüşmedir (Yakub ve Geyurani, 1999, s. 1031).

- *Cenubtiki Ceñ Marşı* “Güneydeki Savaş Marşı”: Oyunlarının toplandığı kitaptır (İsmayil ve İslam, 1993, s. 359).
- *Gül Méhri* “Çiçek Sevgisi”: Destanlarının toplandığı kitaptır (Cami, 2001, s. 302).
- *Karvan Naxşisi* “Kervan Şarkısı”: Şarkı sözlerinin toplandığı kitaptır (İsmayil ve İslam, 1993, s. 359; Sartekin, 2006b, s. 15).
- *Kömülmes İzlar* “Gömülmez İzler”: Oyunlarının toplandığı kitaptır (İsmayil ve İslam, 1993, s. 359).
- *Qoş Mesçit* “Çift Mescit”: Hikâyelerinin toplandığı kitaptır (İsmayil ve İslam, 1993, s. 359; Cami, 2001, s. 302).
- *Visal Sehiri* “Vuslat Sabahı”: Şiirlerinin toplandığı kitaptır (İsmayil ve İslam, 1993, s. 359; Sartekin, 2006b, s. 15).

2. TİYATRO FAALİYETLERİ

Memtili Zunun, şiir ve düzyazı türünde eserler vermiş, yazdığı oyunlarla ün kazanmıştır (Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 825). Tarihî konuların yanı sıra toplumsal konuları işleyen Zunun’un asıl ünü tarihî oyunlarından gelmektedir (Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 828; Elçin, 2012, s. 147). Konuları kendine özgü ve gerçekçi biçimde ele alması Memtili Zunun oyunlarının temel özelliklerindendir (Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 827). Oyunları geleneksel tiyatro üslubuna göre yazılmış olsa da ifade edilen anlamın derinliği ve gerçekliği, zıtlıkların ve mücadelenin tipikleştirilmesi yönüyle dikkati çekmektedir (Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 826-827). Çağdaş Uygur tiyatrosuna tasvir, üslup, dil ve millî özellikler gibi türlü açılardan farklı bir soluk getiren yazarın oyunlarındaki konu çeşitliliği onun başarı kazanmasında önemli bir unsur kabul edilmektedir (Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 825; Elçin, 2012, s. 147).

1950’li yıllarda tiyatro sahasına yönelen Zunun, kendini bu alanda geliştirerek 1960 yılında Urumçi Kızlar Ortaokulunda öğretmenlik yaptığı dönemlerde *Nurluq Yol* “Aydınlık Yol” adlı müzikal oyunu kaleme almıştır. Ancak daha sonra yaşanan sosyal ve siyasi olaylar neticesinde tiyatro faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmıştır (Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 826; Elçin, 2012, s. 145; Cami, 2001, s. 303).

1979 yılında Kaşgar Sanat Ekibi’ne girmiş, ekibin isteği üzerine *Bay Boluş Yolluq* “Zengin Olmak Yasal” adlı küçük komediyi yazmıştır (Elçin, 2012, s. 146). 1979 yılından itibaren oyunlara ağırlık vererek Doğu Türkistan’da tiyatro faaliyetlerinin gelişmesi için çaba harcamıştır (İsmayil ve İslam, 1993, s. 366). Zunun 1990 yılının başlarına kadar *Kéçikken Toy* “Geciken Düğün” (1982), *Qayça Quda* “Çift Dünür”² (1982), *Cenubtiki Ceñ Marşı* “Güneydeki Savaş Marşı” (1985), *Aydin Çüşken Perizat* “Aydan İnen Peri” (1991), *Yette Qizlirim* “Yedi Kızlarım” (1983), *Rabiye-Seidin* “Rabiye ile Seidin” (1980), *Hicran* “Hicran” (1986), *Héytgah Tumanliri* “Heytgah Dumanları” (1981), *Kömülmes İzlar* “Gömülmez İzler” (1986), *Ezize* “Ezize” (1988) gibi oyunlarını; *Pakliq* “Temizlik” (1989), *Ana Til* “Ana Dil” (1990) gibi çocuk oyunlarını; *Üç Yaş* “Üç Yaş” adlı iki bölümlük televizyon oyununu

² Ailenin kız ve erkek çocuğunun diğer ailenin kız ve erkek çocuğuyla karşılıklı olarak evlenmesi durumundaki dünürlüğe verilen addır (Yakub ve Geyurani, 1994, s. 179; Ulusoy ve Celil 2005, s. 9).

kaleme almıştır. *Meslihet Çéyi* “Maslahat Çayı”³, *Cenubtiki Ceñ Marşı* “Güneydeki Savaş Marşı” gibi oyunları yüz elliden fazla yerde sahnelenmiştir. *Ezize* “Ezize” adlı oyunu Urumçî’de gerçekleştirilen ülke genelindeki tiyatro yarışmasında ikincilik ödülüne layık görülmüştür (İsmayil ve İslam, 1993, s. 366; Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 826-827; Abdulvahit Kaşgarlı, 2012, s. 140; Elçin, 2012, s. 146).

Yazar, 1980’li yılların başlarında yazdığı oyunlarında toplumsal sıkıntıları işlemiştir. *Meslihet Çéyi* “Maslahat Çayı”⁴ adlı ilk oyunu Uygur Türklerinin yaşadığı sıkıntıları konu almaktadır. Bu oyunda eski zamanlardan beri düğün öncesinde yapılan lakin aileleri zora sokan *meslihet çéyi* “maslahat çayı” geleneği ve Kültür Devrimi’nin yol açtığı sıkıntılar dile getirilir. Bununla birlikte 1960’lı yılların ortalarındaki zorlu günler ile 1980’li yılların başlarındaki rahat günler kıyaslanır (Cami, 2001, s. 305). Oyunda isteklerin gerçekleşmesine engel olan toplumsal olaylar Eziz ve Aynur aracılığıyla gözler önüne serilir. Vefakâr delikanlı Eziz, doppacı kız Aynur, Eziz’in ablası Şarapathan’ın karakterleri canlı bir şekilde oluşturulur ve istekleri için feodal güçlerle mücadele eden, paraya pula tamah etmeyen bu kahramanlar yüceltilerek verilir. Gösteriş için yapılan *meslihet qaidiliri* “maslahat kuralları”ndan dolayı bireyleri maddi ve manevi açıdan yıpratın *meslihet çéyi* “maslahat çayı” geleneği ile Çoyun Mehsum, Haşim Yapsa gibi kişiler eleştirilir. Burada para için geleneksel değerleri değiştirerek onlara leke düşüren kişilerin sert biçimde tenkidi mevcuttur (Cami, 2001, s. 305; Elçin, 2012, s. 146-147).

1982 yılında yazdığı *Kéçikken Toy* “Geciken Düğün” adlı komedisinde Kültür Devrimi’nin Uygur köylerine etkilerini alaya alınan komik olaylar aracılığıyla çizer. Yazar bu oyunda Reyhan Karlığaç ile Kavul Karam’ın aşk ilişkilerini, onların düğününde türlü problemler çıkaran Hoşur Kanay, Razik Yiliman, Nurdun Nuhta gibi kişilerin bencil, açgözlü, egoist tavırlarını ayrıntılı olarak tasvir eder ve bencilliği eleştirir. Dahası 1980’li yılların başlarında yapılan köy ıslahatı sürecindeki değişiklikleri ve bunların sonuçlarını Tevekkül Töge, Reyhan Karlığaç üzerinden anlatmakta ve ıslahatı destekleyenler ile engelleyenler arasındaki farklar üzerinde durmaktadır (Cami, 2001, s. 305-306; Elçin, 2012, s. 147).

Qayça Quda “Çift Dünür”⁵ adlı üç perdelik komedide 1950’li yılların ortalarından 1980’li yılların ortalarına kadar yaşanan olaylar, Huda Berdi ailesi ile İgem Berdi ailesinin ilişkileri üzerinden verilir (Elçin, 2012, s. 147). Cami (2001, s. 306) bu komedide özgürlük sonrasındaki toplumsal olayların aile ilişkileri aracılığıyla verilmesini bir damla sudaki güneşin aksine benzetir. Yazar olayları ustalıklı bir birinin içinden geçirerek izleyiciyi düzene dair yanlışlıklar üzerine düşünmeye sevk eder.

Zunun’un tarihî konulu pek çok oyunu bulunmaktadır. Doğu Türkistan’da yaşanan tarihî olayları, Uygur Türklerinin yaşadığı sosyal ve siyasi sıkıntıları, verdikleri özgürlük ve adalet mücadelelerini gerçeğe uygun biçimde estetik birleştirerek kaleme almaktadır (Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 829-830). Bu oyunlar, tarihî gerçeklik ile estetik güzelliğin ustalıklı

³ Düğün öncesinde erkek tarafı ile kız tarafı arasında düğünün nasıl olacağına dair yapılan görüşmedir (Yakub ve Geyurani, 1999, s. 1031).

⁴ Düğün öncesinde erkek tarafı ile kız tarafı arasında düğünün nasıl olacağına dair yapılan görüşmedir (Yakub ve Geyurani, 1999, s. 1031).

⁵ Ailenin kız ve erkek çocuğunun diğer ailenin kız ve erkek çocuğuyla karşılıklı olarak evlenmesi durumundaki dünürlüğe verilen addır (Yakub ve Geyurani, 1994, s. 179; Ulusoy ve Celil 2005, s. 9).

birleştirildiği eserler olması yönüyle çağdaş Uygur tiyatro tarihinde önem arz eder (Cami, 2001, s. 307).

Rabiye-Seidin "Rabiye ile Seidin", Zunun'un tarihî konuda kaleme aldığı ilk oyunlar arasındadır. Bu oyun, 1820'li yıllarda Kaşgar'ın Kökçi köyünde yaşanan gerçek bir olayı konu almaktadır (Elçin, 2012, s. 147-148). Rabiye itibar sahibi Yakup Bey'in kızı, Seidin ise fakir bir çiftçi olan İbrahim Ahun'un oğludur. Bu gençler küçük yaştan itibaren birlikte büyürler. Yetişkin olduklarında birbirlerine âşık olup kıyamete dek birlikte yaşamaya söz verirler. İbrahim Ahun, bu sevgiye tanık olunca Yakup Bey'den kızını ister fakat Yakup Bey kızını köyün zenginlerinden olan Cabir ile evlendirmek istediğinden bu isteği reddeder. Seidin bunu duyunca çok üzülür ve intihar eder. Rabiye, Cabir ile evlendirilir, fakat o, evliliği istemeyip babasının evine kaçar. Babası onu dönmesi için zorlar. Bunun üzerine Rabiye de kendi hayatına son verir ve sevgilisi Seidin'in yanına defnedilir (Utuk, 2006, s. 67-70). Klasik şairlerden Abdurehim Nizari, bu olayı yazıya dökerek 1840'lı yıllarda Rabiye-Seidin destanını yazar. O yıllardan bu yana Türk dünyasında da yayılan bu destan, 1940'lı yıllarda şair Ehmet Ziyai'nin operalaştırmasıyla ilk kez Doğu Türkistan'da sahnelenir. Bu opera aynı zamanda Ehmet Ziyai'nin feodalizme karşı eleştirel görüşünü yansıtmaktadır. 1980'li yıllara gelindiğinde Memtili Zunun, Abdurehim Nizari ile Ehmet Ziyai'nin eseri temelinde Rabiye ile Seidin'in gerçek duygularını, saf sevginin eşsiz gücünü, onların toplumdaki sınıfsal gerçekliğe olan itirazını ve isyankâr ruhunu kaleme alır (Cami, 2001, s. 307-308). Oyunda emekçi halkın kişisel özgürlüğünü ve aşk hayatını sıkı takip altına alan feodal düzen anlatılmaktadır. Yazar bu eserde Rabiye ile Seidin'in aşklarını özgürce yaşamak için çektiği sıkıntıları ayrıntılı biçimde tasvir ederek güçlü sınıfsal bilince sahip kahramanlar yaratır (Elçin, 2012, s. 147-148).

Zunun'un tarihî konuda yazdığı bir diğer oyun, 1981 yılında kaleme aldığı *Héytgah Tumanliri* "Heytgah Dumanları"dır. Bu oyun Hevir Tömür'ün *Abduqadir Damolla Heqqide Qisse* "Abdukadir Damolla Hakkında Hikâye" adlı yazısına dayanmaktadır (Elçin, 2012, s. 148). *Héytgah Tumanliri* "Heytgah Dumanları"nda 1920'li ve 1930'lı yıllarda Doğu Türkistan'ın güneyinde ortaya çıkan terörün tarihî sebepleri, zehir satanlar, Uygur Türklerinin inanç birliğini bozmaya çalışanlar ve çektikleri sıkıntılar işlenir (Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 831; Elçin, 2012, s. 148-149). Eserde Abdukadir Damolla, Kutluk Şevki, Naile Hanım, Barat Ahun, Zumrethan iyi kahraman; Sopi Damolla, İşan Mezin kötü kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır (Elçin, 2012, s. 148). 20. yüzyılın başlarındaki yarı feodal ve yarı sömürge gerçekliği, yerinde sayan eski toplumsal düzen, gelişmişlik ile geri kalmışlık, vatan sevgisi, medeniyet yanlısı düşünce sistemi, vatanın çökmesi, hurafecilik ve bağnazlık gibi konuları işlemenin yanı sıra aynı dönemdeki ileri görüşlü kişilerin düşüncelerini yansıtmaktadır. Abdukadir Damolla, Şair Kutluk Şevki, Barat Ahun, Naile Hanım vatansever, gelişme yanlısı iyilerin temsilcisi olarak verilirken İngiliz elçisi, İsveç elçisi, onların taraftarları Sopi Damolla ve İşan Mezin iyilerin faaliyetlerini engelleyip kendi planlarını hayata geçirmeyi hedefleyen kötülerin temsilcisi olarak dönem özellikleriyle birlikte karşılaştırmalı biçimde verilmektedir (Cami, 2001, s. 314). Yazar bir yandan Abdukadir Damolla, Kutluk Şevki gibi ideal düşünceyle çevrenip cehalet dünyasını yok etmek için kendini siper eden gelişme taraftarları ve bu taraftarlardan ilham alan emekçi ordusunu överken diğer yandan Yang Zengşin ve Matitey'i eleştirir (Cami, 2001, s. 314; Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 829).

Cenubtiki Ceñ Marşı "Güneydeki Savaş Marşı" adlı eser yedi perdelik tarihî konuda kaleme alınmış bir oyundur (İsmayil ve İslam, 1993, s. 366). Eserde Üç Vilayet İnkılabı hükûmeti ile Millî Ordu başkomutanı Şitabî'nin komutasındaki Kaşgar halkının silahlı ayaklanma çıkararak Guomintang'ın Doğu Türkistan'ın güneyindeki faaliyetlerine darbe vurması, halkın özgürlük mücadelesi ve Guomintang hâkimiyetinin sona ermesi işlenmektedir. Oyundaki olaylar 1945-1946 yılları arasında Kaşgar'ın Kağılık, Poskam, Yeken, Yenisar bölgelerinde geçen gerçek savaş olaylarını kapsamaktadır (İsmayil ve İslam, 1993, s. 366-367). Doğu Türkistan'ın güneyindeki halkın Guomintang zulmüne karşı verdiği geniş çaplı mücadeleye dayanan tarihî gerçeklik canlı bir tasvirle ele alınır, Guomintang güçlerinden Güen Tuencang, Ma Tuencang ve Cupanggang gibi kişilerin halka yaşattığı sıkıntılar gerçeğe uygun olarak ayrıntılı biçimde dile getirilir (Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 829; Elçin, 2012, s. 149). Eserde iyilerin temsilcisi olarak verilen General İshakbek, Albay Madayop, Hesên Hacı gibi kahramanların hepsi millî mücadele için savaşmış gerçek kişilerdir. Cupanggang, Ma Tuencang, Hebibulla İşan, Mettohti gibi kahramanlar ise kötü olarak verilir. Zunun, tarihî olayları ve kişileri tasvir ederken gerçek kişi ve olayları esas alsa da gerçeklikle sınırlı kalmayıp tarihî gerçeklik ile estetik güzelliği birleştirir (İsmayil ve İslam, 1993, s. 367).

Cenubtiki Ceñ Marşı "Güneydeki Savaş Marşı" adlı oyunun bir diğer özelliği zıtlıklar üzerine kurulmuş olmasıdır. Olaylar inişli çıkışlıdır. Bu sayede Zunun kısa bir zaman dilimi içinde izleyicilere farklı duyguları birlikte yaşatır. Önce onları öfkelenendirir, ardından heyecana sürükler, sonra da mutlu olmalarını sağlar (İsmayil ve İslam, 1993, s. 367-368). Millî Ordu'nun kahramanlıkları, halkın Guomintang güçlerine ve zulmüne karşı verdiği mücadeleler, düşmanların zalimlikleri ve hileleri dramatik dokunuşlarla şekillendirilir. Hesên Hacı, Nicat, Hürîyet, Cupanggang, Hebibulla Elem, Mettohti gibi kahramanların tasvirleri tarihe uygun ve yerli özelliklerle bezenerek verilir (İsmayil ve İslam, 1993, s. 368).

Zunun, 1987 yılında Abdurehim Ötkür'ün kaleme aldığı *İz* romanını değiştirerek *Kömülmes İzlar* adlı tarihî trajedisini yazar (Cami, 2001, s. 317-318). *Kömülmes İzlar*, Kumul Çiftçiler Ayaklanması'nı konu almaktadır. Burada yaşanan olaylar aracılığıyla tarihî şahsiyetlerin örnek faaliyetleri üzerinde durulmakta, millî kahraman Tömür Helpe'nin zulme başkaldırarak Yang Zengşin, Şamehsut gibi güçleri yok etmek için verdiği mücadeleler işlenmektedir (Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 834). Yazar asıl esere sadık kalmakla beraber bazı olayları kısaltır, bazı olayları uzatır, bazı kahramanları ekler, bazı kahramanları da çıkarır. *Kömülmes İzlar* adlı trajedide *İz* romanındaki 1912 yılındaki Tömür Helpe öncülüğündeki Kumul Çiftçiler Ayaklanması'nın ortaya çıkma sebebi, gelişimi, sonraki yenilgisi, Doğu Türkistan'ın o dönemki durumu, savaş gibi konular titizlikle tahlil edilerek ayaklanma bir bütün olarak ele alınır. Yetmiş kadar kahramanın tüm karakter gelişimleri ve farklılıkları düzenlenerek on altı kahramanla değiştirilir. Asıl romandaki bazı farklı boyutlardaki olaylar Tömür Helpe başkanlığındaki isyancı çiftçiler ile Yang Zengşin, Şamehsut başkanlığındaki grup arasındaki tek boyutlu bir olayda toplanır. Pek çok olaydan oluşan iki yüz elli bin kelimelik büyük hacimli roman *Seperqulniñ Hoylisi* "Seperkul'un Avlusu", *Şamexsutniñ Qorusı* "Şahmehsut'un Çiftliği", *Qorayliqtiki Uruş Meydani* "Ormandaki Savaş Meydanı"

ve *Ürümçidiki Tömür Xelpe Qorusi* “Urumçi’deki Tömür Helpe Çiftliği” gibi sadece dört konu merkezinde kırk bin kelimedenden oluşan yedi perdelik bir oyun içine sığdırılır (Cami, 2001, s. 317-318).

Zunun’un bahsi geçen oyunlarının dışında müzisyen Turdahun Aka’nın yaşamını işlediği *Hicran* “Hicran” ve *Muqam Ustazi* “Makam Ustası” adlı iki serilik oyunu da vardır. *Hicran* “Hicran”da Turdahun Aka’nın gençlik yıllarındaki bağnazlık, cahillik gibi eksiklikler, 20. yüzyılın başlarındaki aydın taraftarları ve Uygur makamlarını icra edenlerin ayrılık acısı, Turdahun Aka’nın ilk aşkı Aycamal ile olan aşk ilişkisi geçmişteki zıtlıklar içinde yansıtılmaktadır. *Muqam Ustazi* “Makam Ustası”nda 1940’lı yıllarda Doğu Türkistan’ın genel durumu, Uygur makamlarını icra edenlerin zorlu yaşamı, Uygur 12 Makamı’nın önceleri düzenlenemezken yeni hükûmet tarafından maddi destek sağlanarak düzenlenmesine olanak sağlanması gibi durumlar üzerinde durulmaktadır. Burada Turdahun Aka’nın yaşadığı iki döneme ait özellikler, iki farklı hükûmetin Uygur 12 Makamı’yla ilgili birbirinden ayrı tutumları gösterilmektedir (Cami, 2001, s. 325).

3. OYUNLARININ ÖZELLİKLERİ

Zunun, oyunlarında Uygur tiyatrosunun geleneksel üslubunu korumuştur. Olayın anlatılışı, kahramanların tasviri, tiyatroya dair dokunuşlar, perde ve dekor gibi özellikler onun kendine özgü üslubuna dair izler taşımaktadır (Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 831).

Memtili Zunun’un oyunlarının dili sade, açık, lirik ve şiirseldir (Elçin, 2012, s. 150). Yazar, halkın konuşma dilini kullanır. İyi ve kötü kahramanların karakterleri, hayatları ve iç dünyaları etkili biçimde ifade edilir. *Hesnikam Aççıq*, *Amuti Tatliqmu* “Hasan Ağabey Acı, Armudu Tatlı mı”, *Meslihet Çéyi* “Maslahat Çayı”, *Héytgah Tumanliri* “Heytgah Dumanları” gibi oyunlarda kahramanların duygu yüklü, kısa ve öz diyalogları bunun bizzat kanıtıdır (Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 832).

Memtili Zunun’un tarihî oyunları bazı temel özelliklere sahiptir. Bilhassa tarihî olaylar ve tarihî kişiler, çoğu kez kendi karakterlerine uygun biçimde anlatılarak o dönemdeki siyasi ve toplumsal durumlar tüm gerçekliğiyle işlenir. Oyunlarında gerçekle örtüşmeyen ya da abartılan olaylar ve kahraman tasvirleri pek görülmez (Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 832).

Zunun’un oyunlarında yerli ve millî özellikler önemli bir yer tutmaktadır. Oyunlarındaki yaşam kesitleri, gelenek ve görenekler millî ruhla beslenmiş unsurlardır. Bu sayede Uygurların tarihî geçmişleri, hayat tarzları, iç dünyaları, inançları, özgürlük mücadeleleri oyunlar aracılığıyla edebiyat dünyasında da kendini gösterir (Sultan ve Abdurehim, 2006, s. 833; Elçin, 2012, s. 150).

Memtili Zunun’un oyunlarında monolog, şarkı, dans gibi unsurlar fazladır. Sultan ve Abdurehim’e göre (2006, s. 833), bu durum Memtili Zunun’u diğer tiyatro yazarlarından ayıran temel özelliklerdendir.

Zunun’un pek çok oyununda olayların başının ve sonunun olduğu, bununla birlikte olayların oluş sırasına göre verildiği görülmektedir. Zunun’un çoğu oyununun yapısı önsöz, giriş, gelişme, çatışma ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır (Elçin, 2012, s. 150).

SONUÇ

Çağdaş Uygur tiyatrosu Doğu Türkistan'da yaşanan sosyal ve siyasi pek çok olayın etkisiyle farklı gelişim basamaklarından geçmiştir. Memtili Zunun, 1930'lu yıllardan sonra yaşanan olayların bizzat tanığı olmuş, bu olayların toplum üzerindeki etkilerini bizzat gözlemlemiş ve eserlerinde bu konulara yer vermiştir.

Zunun, şair ve yazar kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Oyun, şiir, hikâye gibi türlerde eserler kaleme alan yazarın oyunlarına bakıldığında konu çeşitliliğinin fazla olduğu görülür. Uygur 12 Makamı, aşk, düğün, feodalizm, sosyalizm, komünizm gibi olay, durum ve olgular oyunlarına konu olmuştur.

Toplumu konu alan oyunlarında Zunun'un bu düzene dair gözlemleri ve eleştirileri mevcuttur. Halkı zora sokan gelenek ve görenekler, sınıfsal farklılığın yol açtığı sorunlar, her bireyin eşit olması gerekliliği gibi hususlar yazarın perspektifinden sunulur. Feodalizm, sosyalizm ve komünizmin toplumdaki izdüşümleri de oyunlarında kendini gösterir.

Toplumsal konulu oyunların yanı sıra tarihsel konulu oyunlar da yazmıştır. Bu oyunlarında Kumul Çiftçiler Ayaklanması, Üç Vilayet İnkılabı gibi olayları gerçekçi biçimde işlemektedir. Burada ele alınan tarihî şahsiyetler gerçeğe uygun biçimde verilir.

Yazar oyunlarında sade, açık ve şiirsel bir dil kullanır. Diyaloglar halkın konuşma diliyledir. Kahramanlar ya sıradan insanlar ya da tarihî şahsiyetlerdir. Oyunlarında olağanüstülükleri, mucizeleri görmek pek mümkün değildir. Uygurların yaşam tarzları, inançları, gelenek ve görenekleri ele alınmakta, millî unsurların kullanımı sıklıkla kendini göstermektedir. Ezcümle, Memtili Zunun oyunlarını toplumsal duyarlılığa ve tarihî bilince sahip bir yazar olarak gerçekçilik ilkesi esasında özgün biçimde kaleme almıştır.

KAYNAKÇA

- Abdolvahit Kaşgarlı, Raile (2014). "Çağdaş Uygur Edebiyatı ve Onun Geleceği". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* (3), 129-145.
- Abdolvahit Kaşgarlı, Raile (2017). *Çağdaş Uygur Edebiyatı Tarihi*. (Ed. Neşe Harbalioğlu). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Baran, Lokman (2007). "Çağdaş Uygur Edebiyatının Oluşması ve Gelişmesi". *Bilgi* (42), 191-211.
- Cami, Muhammet E. (2001). *Uygur Hazirqi Zaman Dramiçiliqi Toğrisida*. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Elçin, Muhemmetcan M. (2012). 20. *Ésir Uygur Drama Tarixi*. Urumçi: Şincan Güzel Senet-Foto Süret Neşriyatı ve Şincan Elektron Ün-Sin Neşriyatı.
- İnayet, Alimcan (1998). "Çağdaş Uygur Şiiri". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 2(2), 191-205.
- İsmayil, Ablimit ve İslam, Mahmutcan (1993). *Hazirqi Zaman Uygur Edibliri* 1. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.
- Sartekin, Eziz A. (2006a). *Uygurçe Neşr Qilingan Tebbiy Edebiy Eserler Katalogi* 1. Urumçi: Şincan Halk Sıhhiye Neşriyatı.
- Sartekin, Eziz A. (2006b). *Uygurçe Neşr Qilingan Tebbiy Edebiy Eserler Katalogi* 2. Urumçi: Şincan Halk Sıhhiye Neşriyatı.

- Sultan, Azad R. ve Abdurehim, Kerimcan (2006). *Uyğur Edebiyatı Tarixi* 4-2. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Sultan, Azad ve Abdurehim, Kerimcan (2002). *Uyğur Bügünki Zaman Edebiyat Tarixi*. Ürümçi: Şıncan Üniversitesi Neşriyatı.
- Ulusoy, Demet ve Celil, Abdülreşit (2005). "Uygurlarda Aile". *Istanbul Journal of Sociological Studies* (32), 1-29.
- Utuk, İmincan E. vd. (2006). *Uyğur Edebiyatı Tarixi* 3. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Yakub, Abliz ve Geyurani, Genizat (1994). *Uyğur Tiliniñ İzahlıq Luğiti Q-L*. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Yakub, Abliz ve Geyurani, Genizat (1996). *Uyğur Tiliniñ İzahlıq Luğiti M-Ü*. Pekin: Milletler Neşriyatı.

OKTAY YİVLİ

Kırk Yama

AŞK, EDEBİYAT ve ÖTEKİ ŞEYLER

Günce Yayınları

Mahmut Babacan

Üniversiteler İçin

Türk Dili Kompozisyon Bilgileri

Günce Yayınları

8. BASKI

Başka Bir Tarih Hayal Etmek

TÜRK EDEBİYATINDA ÜKRONYA

MURAT GÜR

Günce Yayınları

DR. MUSA ERASLAN

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ŞİİRİNDE

MİZAH VE İRONİ

Günce Yayınları